

Gramatika současného dějepisectví?

„Koncepty a dějiny“ mezi hloubkou a povrchem historických věd

Václav Smyčka – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Vezmeme-li v úvahu mimořádnou míru redukce, která provází i ten nejkonkrétnější výrok o naší minulosti, je takřka s podivem, že o ní lze vůbec něco pronášet. Každý krok v práci historika se zakládá na zapomenutí komplexity, nevyhnutelném výběru a radikální selekci, takže leckdo může společně s Niklasem Luhmannem právem nabýt dojmu, že takováto komunikace (o minulosti) představuje vůbec vysoce nepravděpodobnou událost. A právě z toho důvodu sahají historické vědy po teorii, aby (často dodatečně) vysvětlily a legitimizovaly kritický moment všudypřítomné selekce, aby nepravděpodobnosti jakéhokoli výroku o minulosti navrátily opět jeho pravděpodobnost.

Stav teoretického uvažování v domácím dějepisectví není jak známo příznivý. Dědictví povinné citace ideologických autorit před rokem 1989 se promítlo do odporu následující generace mladých historiků vůči teorii obecně. V domácích historických vědách teorie dosud často funguje pouze jako povinná oběť autora a formální přihlášení se k akademické konvenci. Její roli jako produktivního reflexivního mechanismu historikovy práce zde povětšinou fakticky zastupuje nepřiznaný institucionální zvyk a tuhá matrice „normální vědy“. Všudypřítomný problém selekce a výběru zakrývá němě spoléhání se na konvenci oboru. Pokud se explicitní teorie využívá, jde nejčastěji buď o prázdný emblém sloužící k obraně historika před případnou kritikou, nebo naopak neorganické přejímání konjunkturálních konceptů, jímž se historik situuje na vědeckém poli. Ani v tomto druhém případě, kdy historik sahá po přitažlivém teoretickém modelu bez kritického uvážení jeho přínosu a dalších možných alternativ, nefunguje teorie jako produktivní reflexe historikovy práce.

Právě z tohoto důvodu je mimořádně užitečným počinem vydání knihy *Koncepty a dějiny*, která na jednu stranu nabízí studentům a širší akademické obci bohatý výběr aktuálních teoretických konceptů soudobého dějepisectví, současně je však představuje v jejich historické proměnlivosti, a dovoluje tak zaujmout vůči nim kritický postoj. Kolektiv šestnácti autorů z Fakulty humanitních studií a Filozofické fakulty UK kolem editorky Lucie Storchové zde vytvořil systematicky členěný přehled o vývoji užívání třiceti pojmů, které autoři publikace považují za základ současného dějepisectví. Autoři rozdělili hesla do tří bloků. První blok obsahuje „zásadní a často neproblematizované historiografické kategorie“ (pramen, metoda, událost, struktura, čas, prostor...). Druhý blok se zaměřuje na „tradiční pojmy vymezující pole bádání“, zavedené jednak v německém (společnost, politika, kultura, hospodářství), jednak anglo-americkém prostředí (třída, gender, etnicita, rasa). Poslední skupinu tvoří v běžném dějepisectví povětšinou příliš jednoduše chápané „předměty historického výzkumu“, jako jsou identita, paměť, modernizace, věda, válka atd.

OPEN ACCESS

Přes toto rozdělení do různých bloků spojují jednotlivá hesla stejné tendence vze-
stupů a pádů hegemonních historických disciplín. Autoři sledují nejdříve roz-
mach hospodářských a sociálních dějin v poválečných letech, jejich pomalý ústup
v 70. letech a opět rychlý nástup kulturních věd a metod spojených s analýzou jazyka
v 80. a 90. letech. Kolem roku 2000 pak hesla často konstatují postupné vyrovnávání
se s novými impulzy jazykového obratu a kulturních věd v dalších historických disci-
plínách a hledání vzájemné rovnováhy mezi diskurzivní a sociální praxí. Každé heslo
v závěru podává i určitý výhled na aktuální situaci používání pojmu a pokouší se na-
značit jeho další možný vývoj. Tento hlavní výklad pak uvnitř každého hesla dopl-
ňují graficky zvýrazněné přehledy a komentáře vybraných děl, jež obzvláště výrazně
ovlivnila konceptualizaci daného pojmu. Pevná struktura hesel dělených do jednot-
livých podkapitol a bohatě propojených vzájemnými odkazy zaručuje jednotnou po-
dobu a soudržnost celé publikace.

I když publikace působí jako celek jednotně, je možné postřehnout některá spe-
cifika jednotlivých hesel. Příspěvky Jana Horského, které tvoří celou třetinu publi-
kace a jednoznačně dominují prvnímu bloku, se vyznačují mimořádnou schopností
pojednat na minimálním prostoru o natolik širokých fenoménech, jako je „událost“,
„historický aktér“ nebo „historický fakt“. Především jeho heslo „čas“ pomáhá ve
stručnosti uchopit tento všudypřítomný (a proto tak opomíjený), nikoli však ne-
problematický základ historikovy práce, který častokrát apriorně určuje podobu
a možnosti historického výkladu. Podobně také Lenka Řezníková přesvědčivě po-
dává výklad o jiné základní kategorii dějepisectví, a sice „prostoru“. Další hesla,
jako je například „hospodářství“ Jiřího Růžičky, se naopak vyznačují obzvláštní
důkladností a rozsahem záběru, který značně rozšiřuje horizont běžné studentské
literatury. Příspěvek Michala Pullmanna „třída“ zase řeší obtížný problém, jak nově
rekonceptualizovat tento obtížně nahraditelný, avšak po ústupu marxistické teo-
rie mimořádně zatížený pojem sociálních věd. Podobný úkol pak připadl také Karlu
Šimovi a Markétě Křížové, kteří se musejí vyrovnávat s neméně komplikovanými
pojmy „ethnicity“ a „rasy“.

Potřeba pojednat o široké paletě pojmů na minimálním prostoru však nutně vede
taktéž k výrazné výběrovosti, která může v několika případech působit příliš frag-
mentárně. Jako příklad zde uvedme heslo věnované „paměti“, v němž jeho autor Jan
Tuček sice fundovaně vykládá původ paměťových studií v díle Maurice Halbwachse,
Pierra Nory a přehledně též rozebírá základní práce manželů Assmannových, opo-
míní však (pravděpodobně z nedostatku prostoru) takřka celý vývoj disciplíny od po-
loviny devadesátých let, tedy právě od chvíle, kdy se začala etablovat jako samostatné
pole soustavného bádání. Marně zde proto budeme hledat koncept „postmemory“
Marianne Hirsch, výzkumy sociální a komunikativní paměti Haralda Welzera, pří-
stupy Jeffreyho Olicka, mediální perspektivu Astrid Erll a další.

Závažnější problém než nevyváženost některých hesel však může představovat
jistá nevyváženost celku publikace. Ačkoli většina autorů konstatuje v průběhu 80.
a 90. let postupný ústup sociálně historických modelů a nástup kulturněhistoricky
orientovaných přístupů (úvod publikace dokonce tento přechod označuje za „zá-
pletku“ jednotlivých hesel), odráží se tento posun ve výkladu a výběru hesel jen čás-
tečně. I když je samozřejmé, že koncepcí knihy rozdělené do třiceti hesel nedovoluje
zohlednit zdaleka všechny podstatné pojmy soudobého dějepisectví a že bude vždy

možné vznést kritiku kvůli chybějícím heslům z pozice každé z historických disciplín a škol, mám za to, že sociálněhistorická tendence publikace poněkud upozaduje jiné aktuální perspektivy. Postrádáme zde proto jak heslo věnované jedné z nejdynamičtějších historických disciplín — postkoloniálním studiím —, tak i dalším konjunkturním konceptům současnosti, jako jsou dějiny médií, komunikace, reprezentace, vizuální kultura, dějiny emocí, inter- a transkulturalita, kulturní hybridita, transfer a překlad či fenomén hranice.

Příčinou tohoto opomenutí může být víceméně pochopitelná snaha autorů vyhnout se krátkodobým konjunkturním konceptům obvykle ohlašovaným jako další „turn“ humanitních věd, které nemusí v budoucnosti prokázat svoji trvalost. Snad právě tato „módnost“ opomenutých témat a pojmů spojovaných s „obraty“ v posledních desetiletích může za to, že byly diskvalifikovány z kruhu „pojmu, které měly rozhodující úlohu při formování inovativních postupů v rámci oboru“ (text na zadních deskách knihy). Ať je však příčinou cokoli, tento problém nás logicky vede k zásadní otázce, jaký status má celý výběr „základních pojmů“. Jde pouze o deskriptivní, či do jisté míry i o normativní vymezení?

Striktní výběr hesel a jejich struktura dávají tušit, že autoři zde usilovali o „něco víc“ než o vytvoření pouhé sbírky nejskloňovanějších termínů a metafor současného dějepisectví, tedy že jejich snahou bylo sestavit z aktuálních pojmů skutečnou kostru soudobého dějepisectví, která by odrážela pouze hluboké proměny oboru. I když autoři v úvodním textu deklarují otevřenost svého výběru, důraz na vnitřní strukturu uspořádání hesel, doporučení číst je jako celek a samotný status „výukového“ textu naznačují mimořádný performativní dosah takového výběru, jenž je navíc zdůvodněn „rozhodující úlohou“ vybraných pojmů. Neimplikuje tento výběr nakonec přece jen něco jako hloubkovou strukturu dějepisné vědy?

Jakousi paralelu zde může představovat osud obdobně koncipovaného projektu „Geschichtliche Grundbegriffe“ vytvořeného pod vedením Reinharda Kosellecka.¹ Také Koselleck usiloval o to, ukázat na úzkém výběru „základních historických pojmů“ zásadní sémantickou proměnu klíčových idejí v určitém přechodném období, v jeho případě v období „Sattelzeit“, tedy na přelomu 18. a 19. století. Blíže neodůvodněný výběr hesel však záhy začal sugerovat nárok na určitou specifičnost těchto „základních pojmů“ vůči všem ostatním, a implikovat tak určitou hloubkovou strukturu proměny idejí. Jeden z původních spolupracovníků Kosellecka, Hans Ulrich Gumbrecht, se proto sám později postavil proti pojetí tohoto projektu jako určité metody a poukázal na neredukovatelnou roli intuice, na níž celý projekt spočívá.² Gumbrecht proto doporučil odvrátit se od těchto „pyramid ducha“, jak ironicky *Geschichtliche Grundbegriffe* nazývá, a naopak obrátit se k metaforologii Hanse Blumenberga, která si nenárokuje schopnost identifikovat „základní pojmy“, ale omezuje se na neredukovatelnost tropologicky utvářeného vědění.³

1 Brunner, Otto — Conze, Werner — Koselleck, Reinhart (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. 8 sv. Klett-Cotta, Stuttgart 1972–1997.

2 Gumbrecht, Hans Ulrich: *Dimensionen und Grenzen der Begriffsgeschichte*. Wilhelm Fink, München 2006, s. 8.

3 Tamtéž, s. 16.

To, co si z této paralely můžeme odnést, je pochybnost, zda by nebylo přiměřenějším přístupem k proměnám aktuální historické vědy zaměřit se místo základních pojmů a určité implikované hluboké struktury na „povrch“ disciplíny, právě na onu těkavou úroveň často proměnlivých „módních“ konceptů. V tom případě by se do centra pozornosti dostaly všechny překotně vyhlašované „obraty“ následující v posledních letech se stále kratšími odstupy lingvistický obrat. Tyto koncepty často založené právě na výrazné metafoře a jen částečné metodologické autonomii vůči ostatním „obratům“, tato „pěna dní“ soudobých kulturních studií, jež do jisté míry vyplývá ze současného systému grantového financování věd, nemá, dle mého názoru, o nic menší relevanci v procesu produkce vědění než ony „základní pojmy“. Vzorem zde může být často zatracovaná, avšak v přehlednosti a schopnosti zachytit právě tuto těkavou rovinu humanitních věd po roce 2000 stěží překonaná publikace Doris Bachmann-Medickové *Cultural turns*.⁴

V takovýchto „Konceptech a dějinách“ by místo „pojmu, které měly rozhodující úlohu při formování inovativních postupů v rámci oboru“, zaujímaly hlavní pozornost právě těkavé a často skloňované pojmy, konjunkturální metafory aktuálních trendů v celé banalitě svého vědeckého provozu. Jejich zahrnutí mezi výše vytýčené pojmy by nejen zacelilo určitá bílá místa publikace, ale především proměnilo nenápadně i její celkovou výpověď. Heslář by ztratil zdání jakési normativní „gramatiky“ soudobého dějepisectví, který vybízí ke „kontrolě“ užitých pojmů ve vlastních textech, ale podněcoval by více ke tvořivému a současně kritickému zacházení s nimi. Takový heslář by nevnímal pojmy a klíčové koncepty jen jako jakousi kostru historického výkladu, skrývající se za „povrchem“ historického výkladu, ale zachytil by a učinil viditelným i tento všudypřítomný „design“, jenž neustále produkuje evidenci vědění a zakrývá neredukovatelnou selektivnost historikovy práce.

AD:

Lucie Storchová a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Scriptorium, Praha 2014. 449 s.

4 Bachmann-Medick, Doris: *Cultural turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Rowohlt, Hamburg 2006.